

Inleiding

In 1679 schreef schipper Klaas Vlaming vanuit Batavia een brief naar de Amsterdamse regent Nicolaes Witsen. Hij doet daarin verslag van een rampzalig verlopen VOC-expeditie naar Nieuw-Guinea het jaar daarvoor. De schipper vertelt hoe hij als een van de weinigen dit avontuur heeft overleefd en wat hem en zijn bemanning is overkomen toen zij aan land wilden gaan om drinkwater te zoeken. Hij schrijft (omgezet in hedendaags Nederlands):

Laus Deo [geloofd zij God]. Op de rede van Batavia, in het fluitschip Het Huis te Bergen, de 9de oktober 1679.

Ik ben twee jaar vervangend schipper geweest op het jacht *De Rog* om op Nieuw-Guinea te varen en die streken te ontdekken. Maar het is me daar niet goed vergaan, want daar is een hele sloep volk van mij doodgeslagen en vermoord, onder wie mijn onderstuurman Goose Damme en Jesse de Roos uit Amsterdam, en verder een korporaal met twee soldaten en vier matrozen. Een matroos en een soldaat ontkwamen eerst nog, maar ook zij waren dodelijk gewond; ze hadden elk wel tien of twaalf pijlen in hun lijf. Toen wij aan land gingen en in het water visten naar de doden, sneden zij van die [gewond] op het strand lagen allemaal de hoofden af en liepen daar het bos mee in. Van een korporaal en een soldaat namen zij het lijf mee om op te eten; de andere lichamen kregen wij zonder hoofden terug. Ik liet ze aan boord brengen en omtrent twee mijl uit de kust overboord zetten met knuppels aan hun benen opdat zij niet weer aan strand zouden spoelen.

Dit bedroefde voorval is geschied omdat zij water moesten halen. Wij lagen op de hoek van de Moordenaarsrivier, van een eiland genaamd Namatote.¹

Vlamings ongeluksbrief is meteen ook het vroegste ooggetuigenverslag van een confrontatie van westerlingen met de Papoea's daar. De schipper schrijft aan Witsen over hun woeste gedrag en uiterlijk – zelfs het gebruik van vuur kenden zij niet:

Deze mensen zijn zeer groot, net als reuzen. Zij hebben drie stokken kruiswegs door de neus gestoken, die stergewijs voor de mond zitten, en ieder stokje lijkt op een haringspeetje en is net zo lang. Zij zijn moedernaakt en weten van geen vuur. Overdag eten zij slangen, padden of zeekwallen, die zij op het strand

Zommige der Tartaren, dryft *Horn*, dat wel geen Afgoden dienen, maer de stichter huns geslachts, en dat voor de tyd al van Keizer *Mauritius* onder deze Turkestanders het Christendom ingeslopen is geweest.

By gelegentheit dat hier boven gerept word van Menschen die het vuur aenbaden, zal hier in lassen een Brief, die aen my, uit Indiën, is gezonden; hoewel een weinig buitenspoorig: waer uit blijkt dat'er Menschen gevonden worden die het vuur gansch niet en kennen.

Op de Reede van Batavia, uit het Fluitschip, het Huis te Bergen. Den negenden October zeshien honderd negen en zeventig.

Word ver-
sien van
eenige by-
zondere
pietren
en de ne-
vens ge-
waeple ge-
weesen, want
anderzins
het vuur al-
dier in 't
gemeen wel
is bekend.

IK ben twee Jaren Schipper geweest op het Jacht de *Rogh*, om op *Nova Guinea* te varen, endie Landen t'ontdekken. Maer ik ben daer ongelukkig geweest; want daer is een heele Sloep Volk van my dood geslagen en vermoord: als mijn Onder-stuurman, genaemt *Goose Damme* van Amsterdam, beneffens een Korporaël, twee Zoldaten en vier Matroozen. Een Matroos met een Zoldaet is daer noch afgekomen. Maer zy waren ook tot'er dood toe geweest: zy hadden elk wel tien of twaelf Pylonen in hun lijf, toen wy aen strand quamen, en hen in't water vischten. Maer de dooden, die op strand lagen, die sneden zy alle mael de hoofden af, en liepen daer mede in het Bosch. Van de Korporaël met een Zoldaet, namen zy het lijf mee, om zoo wy meenen, op te schaffen. Voorts de andere lichamen, kregen wy zonder hoofd weer; die ik aen boord liet brengen. Omtrent twee mylen buiten de wal, liet ik ze over boord zetten, met knepellen aen hare beenen, om dat zy niet weer aen strand zouden spoelen.

Dit bedroefde voorval is geschied, om dat zy water halen moesten.

Wy lagen op de hoek van de Moordenaers Rivier, aen een Eiland genaemt *Nametotta*.

Deze Menschen zijn zeer groot. Zy hebben drie stokken kruiswys door de neus steeken, en dat gestel komt starswys voor den mond; en ieder stokje is gelijk een Haring-speetje, en zoo lang mede. Zy zijn moeder naekt, en weten van geen vuur. By daeg eeten zy Slangen, Padden, of Zee-quallen, raeuw, die zy op het strand opzoeken; en by nacht zoo klimmen zy in de Boomen: en de Vrouw-luiden die hangen hare Kinderen op den rug, en klimmen in de Boomen, gelijk Apen, om

bevryt te zijn voor het wild Gedierte. En als dit volk aen boord quam, zoo waren de Vrouwlui meester, en bedekte haer achterste met de handen, en haer voorste dat toonde zy na ons toe. Maer al wat wy vernamen, zoo en konden wy geene kennis van menschelekheit in haer bespeuren: maer waren de besten gelijk.

In de Moordenaers Riviere, daer hebben zy haer neuzen heel opgesneden, en zijn met stokjes van malkanderen gezet, gelijk de gerookte Zalm in het Vaderland. Door de neusgaten kan men heel in de keel zien: en als men daer by komt, zoo wateren haer de tanden, om een Mensch t'eeten. Zoo men geen geweer by hem had, als men daer by is, zoo zoude zy, gaende en staende, stukken uit het lijf of den arm byten. En hoe Oostlijker dat men komt, na het Zuidland toe, hoe grooter Menschen.

Ik heb hier voetstappen van Menschen gezien, die zoo groot waren, als mijne twee voeten lang. Maer over al waer wy quamen, konden wy geen profyt vinden voor de Maetschappy, of voor ons, en anders niet als groote ongemakken, ongerustheit, in groot gevaer, om het lijf te verliezen, en het Schip te verzeilen: want hier omtrent nooit enig Christen Mensch geweest is, zoo lang als de Waereld gestaan heeft. Overal daer wy na zeilden of iets opzochten, dat moest op Gods gende, t'oog, en op het loot aengaen. Voor *Abelasmans* Rivier, vyftig mylen van het Land in Zee, vonden wy een modderbank, van dertig mylen, na giffing, lang; en daer van zijnde, hadden geen grond: maer na mijn goetdenken, zoo is het een Eiland geweest, dat daer gezonken leit: want de diepte loopt van dertig vadem, op de twee vadem, dat is, het droogste.

Het Land van *Nova Guinea*, is overal zandig Land met hooge Bergen; en het Zuidland is voor aen gelijk ons Vaderland, met Zand-duinen, en tusschen de Duinen met Gras-velden, dertig of veertig mylen lang. Vyf en twintig of dertig, of veertig mylen Landwaerts in, daer ziet men groote Bergen, die met haer toppen door de Lucht komen steken: maer men vind daer geene Menschen. Konynen loopen daer in overvloed in de Duinen: en langs de Kust kan men zeilen op zoo droogen water, als men wil. Ik dank God Almagtig, dat ik daer gezont van gekomen ben: want ik ben met zes en twintig man van *Batavia* gegaen; maer wy leven noch met ons vieren; want het zijn zeer ongezonde Landen; boven dien niet te eeten noch te breeken.

M m m 2

Ik

zoeken. 's Nachts klimmen zij in de bomen. De vrouwlui hangen hun kinderen op de rug, en klimmen in de bomen net als apen om beschut te zijn voor het wild gedierte. En toen dit volk aan boord kwam, waren de vrouwlui de baas en bedekten hun gat met de handen, terwijl zij haar vrouwelijkheid naar ons toe toonden. Maar al wat wij vernamen, wij konden geen kennis van menselijkheid in hen bespeuren, zij waren daarentegen de beesten gelijk.

Nog afschuwelijker was een andere Papoeastam bij de Moordenaarsrivier:

Bij de Moordenaarsrivier hebben zij hun neuzen helemaal opgesneden en die met stokjes van elkaar gezet zoals de gerookte zalm in het vaderland. Door de neusgaten kan men hun helemaal in de keel zien, en als men dichterbij komt, watertanden zij om een mens te eten. Als men geen geweer bij zich had wanneer men bij hen in de buurt was, zo zouden zij je zomaar stukken uit het lijf of de arm bijten.

In dit onheilspellende en van God verlaten oord viel er voor de Compagnie niets te zoeken, zo was dan ook de stellige overtuiging van de schipper – alleen maar ellende. ‘Waar wij ook kwamen,’ vat Klaas Vlaming zijn belevenissen samen, ‘wij konden geen profijt ontdekken voor de Maatschappij, of voor ons, en [vonden] niets anders dan grote ongemakken, ongerustheid, in groot gevaar, om het lijf te verliezen en het schip te verzeilen.’ In deze uithoek was ‘nooit enig christenmens geweest [...], zolang als de wereld bestaan heeft. Overal waar wij naar toe zeilden of aan land gingen, moest dat op Gods genade, het oog en het [peil]lood gaan. Ik dank God Almachtig dat ik daarvan gezond ben weggekomen.’ Ze waren vertrokken met zesentwintig man uit Batavia, zo eindigt hij de brief, maar van hen waren nog vier over, ‘dat is ik, en mijn derde vaak Claes Harmensz Leeuw van Amsterdam met zijn broeder Jasper, die mijn kajuitwachter was, en mijn meester; voor de rest al dood, want het zijn zeer ongezonde landen’. Bovendien was er eten noch drinken. ‘Die armoed van hongersnood ik hier om de Oost geleden heb, die kan ik geen mensen klagen.’ De brief is in keurig handschrift geschreven, maar de laatste zinnen stranden in emoties.

Boven aan de brief schreef Nicolaes Witsen de notitie dat het verslag aan hem persoonlijk uit Oost-Indië was toegestuurd. Hij plaatste het vrijwel in zijn geheel in zijn in 1705 gedrukte en tot een kleine duizend bladzijden uitgegroeide boek *Noord en Oost Tartarije*.

Nicolaes Witsen (1641-1717) en zijn uiteenlopende onderzoeksactiviteiten zijn het onderwerp van dit boek. Behalve een zeer kapitaalkrachtig patriciër – een kwarteeuw behoorde hij tot de regerende burgemeesters van Amsterdam – was hij ook een gedreven geograaf. Vijftig jaar lang heeft hij gewerkt om de Schepping in kaart te brengen en te beschrijven, tenminste voor zover het het noordoostelijk deel van de aardbol betrof. Daarmee hoopte hij – onder meer – antwoord te vinden op de voor de handel belangrijke vraag of er een noordelijke

route naar Oost-Indië mogelijk was. Waarom en hoe Witsen dit enorm zware karwei heeft opgezet, wie hem daarbij geholpen hebben, wat hem voortdreef en wat zijn arbeid heeft voortgebracht, zijn in het kort de hoofdthema's van dit boek. Uit de hierboven geciteerde brief blijkt wel dat hij zich in zijn onderzoek niet tot Noordoost-Azië heeft beperkt; uiteindelijk omvatten zijn navorsingen het gehele oostelijk halfrond. De brief biedt daarom een goede mogelijkheid om op deze plaats alvast enkele belangrijke karakteristieken van hem en zijn werk onder de aandacht te brengen. Maar eerst een korte introductie van de persoon van Witsen zelf.

Toen Nicolaes Witsen de brief ontving, was hij reeds een aanzienlijk regent, telg van een geslacht dat aan de invloedrijkste families van Amsterdam vermaagschapt was. Aangetrokken door de groeiende welvaart van de stad waren zijn voorouders in het laatste kwart van de zestiende eeuw uit het Noord-Hollandse Akersloot hiernaartoe verhuisd. Met handel en koopvaardij was de familie snel tot aanzien gekomen, onder meer door graan te importeren uit de Oostzeelanden. Toen Nicolaes in 1682 voor de eerste maal tot burgemeester werd gekozen, waren hem al drie Witsens in dit ambt voorgegaan. Het huis Witsen wist zich goed in het stedelijk bestel te verankeren: tot aan het uitroepen van de Bataafse Republiek, meer dan twee eeuwen later, had de familie zich in de stadsregering kunnen handhaven. Van hen zat Nicolaes Corneliszoon het vaakst – dertienmaal – op de burgemeestersstoel, de laatste maal in 1705. Tegelijk bekleedde hij ook nog talrijke andere posten, waaronder die van buitengewoon ambassadeur in Engeland, gedeputeerde te velde, gecommitteerde raad, commissaris van de artillerie en fortificatie en ambachtsheer van Amstelveen, Urk en Emmeloord. Vanaf 1694 was hij ook bewindhebber van de Oost-Indische Compagnie (voc).

In zijn positie van burgervader heeft Witsen zich altijd met grote inzet van zijn taak gekweten. Hij achtte zich verantwoordelijk voor het welzijn van de stad, zijn familie, vrienden en cliënten. Toch werd als drijfveer voor zijn handelen zijn niet-aflatende ambitie om in het grote boek van de geschiedenis een plaats te verwerven bijna even belangrijk. Zijn gretigheid om met de groten van zijn tijd te verkeren – onder wie koning-stadhouder Willem III, tsaar Peter I, koning Frederik van Pruisen, de hertog van Marlborough en prins Eugenius van Savoye – en met hen een eigen politieke koers te varen, wekte op den duur echter zo veel irritatie dat hij uit de regering gestoten werd.

Tegenwoordig dankt Witsen zijn plaats in de geschiedenis aan heel andere zaken. Zijn huidige reputatie verwierf hij door zijn veelzijdige onderzoek. Witsens blik was hierin vooral gericht op de voor de welvaart van de stad zo belangrijke terreinen als koopvaart, cartografie en geografie (en, voor de historische rol van zijn familie daarin, de genealogie), en verder alles wat daar in die dagen nog bij kwam kijken: etnografie, taalkunde, epigrafie, geologie, geschiedenis, botanie, dierkunde en sterrenkunde. Zijn bevindingen over de nautiek en de geografie bracht hij uit in druk en omvatten achtereenvolgens het boek *Aeloude en Hedendaegsche Scheepsbouw en Bestier* (1e editie 1671; 2e editie

1690), een reusachtige kaart van Siberië en Mongolië (1e staat 1687; laatste staat 1705?) en het lijvige commentaar hierop, *Noord en Oost Tartarije* (1e editie 1692; 2e editie 1705). Met deze drie hecht verbonden projecten is hij sinds 1667 tot zijn dood een halve eeuw later bezig geweest.

Hoewel Witsen een aanzienlijke correspondentie met mensen in alle windstreken van de wereld voerde, zijn er bijna geen originele brieven bewaard gebleven. Het verslag van de schipper is dan ook een uitzondering. Aangezien Witsen het bijna in zijn geheel in zijn boek over Tartarije citeert, biedt het als inleiding een goed aanknopingspunt, ten eerste om Witsens persoonlijke motieven achter zijn werk te illustreren, en daarnaast om aanpak en zienswijze van zijn onderzoek van een toelichting te voorzien. Dit is nodig om te begrijpen welk lot zijn levenswerk uiteindelijk trof. Want wat was het dat Witsen zo fascineerde in dit verslag? En hoe komt het terecht in een boek dat bestemd was te dienen als verklaring van een kaart van Tartarije?

Expeditie naar Australië

Voor het antwoord op de eerste vraag moet terug worden gegaan naar het jaar 1656. Toen liep op de westkust van Australië de Oost-Indiëvaarder De Vergulde Draeck op een rif. Van de 193 mensen aan boord wisten er slechts 75 de kust te bereiken. Van hen waren er zeven naar Batavia gegaan om hulp te zoeken. Vermoedelijk zijn zij de enigen geweest die de ramp hebben overleefd. Want hoewel datzelfde jaar tot drie keer toe schepen erop uitgingen om de schipbreukelingen te redden, trof men op de plek van het ongeluk alleen nog maar wat planken aan. Een aboriginalhamer of *kodj* lag daar ook, hetgeen het ergste deed vrezen. Als mogelijk corpus delicti werd hij naar Amsterdam opgestuurd. Over het raadsel van de spoorloze verdwijning van het wrak, de lading en de bemanning heeft Witsen zich zijn leven lang het hoofd gebroken, vooral over wat er met de overlevenden zou kunnen zijn gebeurd. Waarom dit hem speciaal zo bezighield is de vraag, maar zeker is dat Australië tegelijk met Nieuw-Guinea en Nieuw-Zeeland sindsdien zijn speciale belangstelling genoot. Deze in de verste uithoek van de aarde gelegen landen waren nog nauwelijks verkend, maar door zijn christelijke optiek intrigeerden deze streken hem bovenmate, want, zo vroeg hij zich af, hoe kon de mensheid zich uit het paradijs hier zo ver naartoe hebben verspreid?

Witsen bestudeerde al het mogelijke materiaal dat in de archieven van de VOC beschikbaar was, hij ondervroeg binnenkomende zeelui en stuurde brieven met vragen over het land en de bevolking naar deskundig VOC-personeel ter plaatse. Het verslag van schipper Vlaming, ook wel De Vlamingh genoemd, maakte deel uit van dit onderzoek, en wat de bloeddorstigheid en verraderlijkheid van de bevolking betreft beantwoordde Klaas' brief inderdaad aan de droevigste verwachtingen.

Van Witsens expertise werd dan ook dankbaar gebruik gemaakt toen de

directie van de VOC besloot om een expeditie naar Australië op touw te zetten. Zij werd hiertoe genoodzaakt door een aantal grote scheepsrampen die op de westkust had plaatsgevonden. Daarom diende deze kust eens goed in kaart te worden gebracht en ook moest worden gekeken naar overlevenden van schipbreuken – onder wie die van De Vergulde Draeck van veertig jaar terug. Voor Witsen, die in het jaar 1696 de voorzittershamer van de VOC in handen kreeg en feitelijk de organisatie van de ontdekkingsreis leidde, vormde dit een fantastische gelegenheid daar ook eigen onderzoekingen te laten uitvoeren. De betreffende expeditie werd hiermee de laatste grote ontdekkingsreis naar Australië die door de Republiek onder VOC-vlag werd georganiseerd... Het commando over de schepen kreeg schipper Willem de Vlamingh, net als Klaas een oude cliënt van Witsen, en gezien de gewoonte in die dagen om de leden van eenzelfde familie te begunstigen, valt aan te nemen dat deze twee schippers (De) Vlaming(h) verwanten waren. Ook de uitkomsten van deze Australische ontdekkingsreis kregen een plaats in het boek *Noord en Oost Tartarije*.

Ambitieuus programma

Voor het antwoord op de tweede vraag – waarom de brief en het relaas van de in 1696 ondernomen expeditie in Witsens Tartarijeboek staan – dient eerst meer op de methode en het doel van Nicolaes Witsens werk in te worden gegaan. Om met de brief van schipper Klaas Vlaming te beginnen: het argument om deze in zijn geheel aan te halen blijkt alleen de zinsnede te zijn waarin vermeld wordt dat er mensen bestonden die het gebruik van vuur niet kenden. De brief is ingebed in een beschrijving over de zeden en gewoonten van Perzen, die juist het vuur aanbaden. In zijn complete vorm is de brief een fremdkörper, omdat deze geheel losstaat van de context, wat nog verder wordt benadrukt door de vele honderden pagina's die zich tussen de brief en het resultaat van de ontdekkingstocht van Willem de Vlamingh in bevinden.

Wat de tocht van Willem aangaat, ook diens ervaringen blijken in het boek onderdeel te vormen van een ander verhaal, namelijk een veelomvattend exposé over de vraag hoe de verspreiding der volkeren tot stand was gekomen. Of in de woorden van Witsen: hoe het menselijk geslacht uit Adam zich tot in zo ver afgelegen plaatsen als Amerika en het Zuidland kon hebben voortgeplant. Men ziet: ook in zijn boek *Noord en Oost Tartarije* bleef Witsen met deze vraagstelling bezig. Maar zoals hij de brief van schipper Klaas erbij heeft gesleept om te vertellen dat er mensen waren die geen kennis van vuur hadden, zo verliest Witsen zich in zijn bewijsvoering over de verspreiding van de mensheid in zijwegen en nog eens zijwegen. Daarbij dienden de ervaringen van Willem de Vlamingh nog een ander doel. Want nu hij toch bij deze streken was aanbeland, meende hij het nuttig de weetgierige lezer, voor wie al deze stof vreemd en onbekend was, ook een historisch overzicht van de tot dan gedane ontdekkingen in Australië, Nieuw-Guinea en Nieuw-Zeeland aan te bieden. Deze gelaagde en

labyrintische benadering is exemplarisch voor Witsens werk. De migratie van ooievaars grijpt hij aan om een observatie van een stel gestrande zeelui over een volk in het Afrikaanse Natal weer te geven, en zo loopt de vondst van achttien versteende mensen bij Azov uit op een weids overzicht van het verschijnsel van verstening elders op de wereld. Hoe interessant en bijzonder dit soort uitweidingen ook zijn, Witsens streven naar compleetheid en waarachtigheid werden hem en het werk ten slotte fataal.

Door de toestroom van almaar nieuwe informatie vanuit zijn wereldwijde netwerk van correspondenten kwam ook de aanvankelijke doelstelling van Witsens boek onder druk te staan. In eerste instantie was het boek nog enkel bestemd als beschrijving en gids van Tartarije, maar gaandeweg hield de auteur zich ook steeds meer bezig met het zoeken van verklaringen voor allerlei verschijnselen die zich elders op de aarde afspeelden. In onze ogen is het resultaat dan ook een merkwaardig gefragmenteerd en onoverzichtelijk werk. Voor zijn tijdgenoten was dit echter minder een bezwaar, enerzijds omdat een tekst destijds pas echt als geleerd werd ervaren wanneer er een onafzienbare reeks adversaria aan vast was geknoopt; maar vooral ook omdat het toen iedereen duidelijk was dat het boek zijn bestaansrecht uitsluitend aan zijn seconderende functie ontleende: het geven van commentaar op de in 1688 uitgekomen kaart. De extra informatie werden slechts als interessante terzijdes beschouwd.

Dat het boek van Witsen onverbrekkelijk verbonden is met zijn grote kaart, dringt nu, na drie eeuwen, nauwelijks meer tot de gebruiker door omdat het boek het doorgaans zonder de kaart moet stellen. Dat is spijtig, want wie de kaart erbij neemt, ziet hoe mooi boek en kaart elkaar aanvullen. Behalve als visuele voorstelling voorziet de kaart namelijk ook in tekstuele informatie omtrent de hoedanigheid van een gebied, volk of 'horde'. Kijk naar de berg bij 'Perekop', waar de notitie bij staat: 'In dit gebergte valt ijser, chystal, Rus[sisch]-glas, en onreyne granaat-steentjes. Het lant is hier seer vrugtbaar.' Of het volk bij de 'Zee van Amoer': 'Hier draagt het Volk lang hair: syn met ruyge vellen gekleet: sitten sonder sadels te Paart. [Zijn] ervaren met de boog. Eeten rauw vlees. De Woningen syn gedekt met huyden van beesten.' Door Witsens neiging van zijn werk een totaaloverzicht van bestaande geografische kennis te maken, schonk hij ons een schat aan vergeten goed, en wel speciaal met het oog op de historische antropologie, de manier waarop zijn collectie rariteiten in zijn betoog werd gepast, en zijn indrukwekkende netwerk van relaties (tot aan paters jezuieten toe) – en daar kunnen we deze Amsterdamse burgemeester Nicolaes Witsen niet dankbaar genoeg voor zijn.

Tsaar Peter

Van het boek *Noord en Oost Tartarije* liet Witsen twee versies het licht zien. Zijn beslissing om, nadat het boek in 1692 was gedrukt, het werk omstreeks de eeuwwende opnieuw ter hand te nemen en daarvan in 1705 een tweede,

geheel herziene druk uit te brengen had voornamelijk te maken met het bezoek van tsaar Peter. In 1697 was deze vijfentwintigjarige Rus met een groot gevolg naar West-Europa gekomen met het doel zowel bondgenoten voor de oorlog tegen de Turken te zoeken als de krijgsmiddelen om deze oorlog ten uitvoer te brengen. Zijn eerste reisbestemming was de Nederlandse Republiek, in Peters ogen de belangrijkste zeevarende handelsnatie ter wereld. Daarbij stond het bezoek aan de Amsterdamse burgemeester Nicolaes Witsen voorop vanwege 's mans grote kennis van Rusland en zijn deskundigheid op het gebied van de scheepsbouw. Dat Witsen de auteur was van het in 1671 uitgekomen boek *Aeloude en Hedendaegsche Scheepsbouw en Bestier* trok de tsaar in het bijzonder aan. Sinds zijn overwinning op het Ottomaanse Rijk bij de belegering van Azov, die met behulp van schepen was geschied (Azov bood toegang tot de Krim), was Peter bezeten geraakt van de noodzaak zelf een zee-macht te bezitten met eigen werven en zeelui. Het leren bouwen van schepen en het zoeken naar personeel was derhalve een van de redenen waarom hij zich hier bevond. Nicolaes Witsen kreeg de tijd van zijn leven en wierp zich tijdens dit bezoek als Peters leidsman, vriend en bemiddelaar op. Hij introduceerde hem bij de mensen die hij nodig had en zorgde ervoor dat de vorst ongestoord vier maanden lang op de VOC-werf te Oostenburg kon werken om de nodige vakkennis voor het timmeren van schepen op te doen. Zij raakten dermate bevriend dat Peter zelfs enige tijd bij hem in zijn huis op de Herengracht logeerde.

De gevolgen van het bezoek van de Russen waren voor Witsen in alle opzichten overweldigend, zowel in zijn persoonlijke en politieke leven als voor zijn onderzoeksactiviteiten. Tegelijk had hij de tsaar tot zijn laatste ademtocht trouw verzekerd, een zaak waar wel even bij mag worden stilgestaan, want als iemand zich hierna vriend van Rusland mocht noemen, dan was het Nicolaes Witsen wel. Dankzij het verblijf van het grote gezantschap in de stad kreeg Witsen alle kansen om zich op welk terrein dan ook te informeren, terwijl hij met de gelegde contacten voor de toekomst weer verder onderzoek had veiliggesteld.

De tweede editie van *Noord en Oost Tartarije* uit 1705 onderging in de opzet dan ook een belangrijke verschuiving. Daarnaast bracht Witsens gelijktijdige betrokkenheid bij de ontdekkingsreis naar Australië eveneens een aanzienlijke perspectiefferruiming teweeg. Want het idee om voor allerlei kwesties een uitleg te geven – als de genoemde verspreiding van de mensheid uit Adam, de vondst van mammoeten onder de aarde, en schelpen boven op de top van een berg als gevolg van de zondvloed – kreeg pas na de expeditie zijn beslag. Ook was het boek nu doorspekt met beschrijvingen van objecten, de vermelding van zeldzame manuscripten, citaten uit aan Witsen gerichte verslagen en de resultaten van laboratoriumproeven van uit Rusland overgezonden mineralen. De weergave van de brief van schipper Klaas was hiervan dan ook een natuurlijk vervolg.

Het commentaarboek, dat zich in 1692 nog had toegelegd op alles wat

Tartarije betrof en hoofdzakelijk een geleerde historische gids was, groeide na Peters bezoek en de VOC-expeditie uit tot een manifest van particulier initiatief en wereldwijd geografisch onderzoek. Tegelijk was Witsen in deze nieuwe versie ertoe overgegaan sterker de nadruk te leggen op het gewicht van zijn eigen initiatieven binnen dit onderzoeksproject. Want ook al toonde Witsen zich naar de tsaar toe als zijn trouwste vriend, hij verloor nooit de handelsbelangen van de stad en zijn vrienden uit het oog. In dat opzicht was hij een echte *mercator sapiens*: de wijze koopman, die ter wille van zijn zaken bij de wetenschap te rade gaat. Dit was tegelijk de titel van de beroemde in 1632 door Caspar Barlaeus gehouden oratie ter gelegenheid van de opening van het Athenaeum Illustre in Amsterdam. Daarin had de geleerde gepropageerd dat kennismaken van geografie, kosmografie, etnologie en scheepvaart in het belang van de commercie en de koopman was. Met genoemde *mercator sapiens* werd zowel de staat als de particuliere ondernemer bedoeld.

Geheel in overeenstemming met dit beeld was ook Nicolaes Witsens initiatief tot zijn andere grote studie, *Aeloude en Hedendaegsche Scheepsbouw en Bestier*, het werk waar Peter zo veel belangstelling voor had getoond. Dit boek verscheen in 1671 en is de enige vrucht van Witsens hand die tijdens zijn leven ook daadwerkelijk een groter publiek heeft bereikt. Behalve een uitputtende studie over scheepsbouw in de oudheid en zijn eigen tijd, was het tevens een gids voor zaken die met de praktijk van de zeevaart te maken hebben, zoals rangen en functies aan boord, navigatie, voeding, tucht. Aan het slot is bovendien een verzameling zeemansuitdrukkingen en -gezegden toegevoegd. Ook met dit boek was hij een groot deel van zijn leven bezig. En ook van dit boek zag een tweede, herziene en vermeerderde uitgaaf in 1690 het licht. Het zal niet verrassen dat net als zijn andere boek dit werk gebukt gaat onder een chaotische opeenstapeling van feitelikheden en geleerdheid. Daarbij waren de problemen waar hij zich bij de tweede versie mee geconfronteerd zag, identiek aan die bij zijn geografische werk. Tot zijn dood hield hij het dan ook onder zich, met als triest gevolg dat van dit levenswerk de gehele oplaag verdween. Merkwaardigerwijs was hetzelfde het geval met de editie van 1692 van *Noord en Oost Tartarije*. Van beide werken zijn nu nog maar vier exemplaren bekend. De curieuze teloorgang van Witsens werken vormt dan ook een apart hoofdstuk in dit boek.

Witsens krediet

Wat vooral aan Witsens activiteiten imponeert, is dat de organisatie ervan over zulke enorme afstanden plaats moest vinden en dat alles gebaseerd was op onderzoek dat hijzelf had geïnitieerd en gefinancierd. Kosten noch moeite heeft hij voor zijn onderzoekswerk gespaard. In de ongekend grote schaal waarop hij als particulier zijn navorsingen verrichtte, vond hij – ook niet in Europese context – in niemand zijn evenknie, zelfs niet onder vorsten. In die zin was hij

volstrekt uniek. Pas in de achttiende eeuw zien we in de landen om ons heen meer van deze gedreven liefhebbers opstaan, zoals in Engeland Hans Sloane en Joseph Banks. Maar in de Nederlanden was hij de eerste en – zo kunnen we meteen wel vaststellen – ook de laatste. Dit had enerzijds te maken met de enorme kosten die er aan zulk onderzoek verbonden waren. Anderzijds was wegens het aanzienlijke aantal mensen dat voor het winnen van informatie diende te worden ingezet, uitsluitend een bevlogen persoon met veel politieke invloed in staat tot zo'n enorme onderneming. Witsen zat in de top van het Amsterdamse stadsbestuur en heeft deze positie ten volle uit weten te buiten. Vanwege het 'krediet' dat hij bezat, was hij bij machte een grote groep uiteenlopende mensen te begunstigen, die daarvoor in ruil diensten voor hem verrichtten. Op deze wijze was hij in staat van hoog tot laag een wereldwijd netwerk van informanten aan te leggen, van gouverneurs-generaal, consuls, kooplieden, predikanten en chirurgijns tot scheepslui en soldaten toe. Dat netwerk strekte zich uit over de hele aardbol, van Siberië tot de Kaap en van Nieuw-Guinea tot Suriname.

Witsens navorsingen als burgemeester schonken hem internationaal aanzien onder de geleerden en prominenten van zijn tijd. Een belangrijke intermediair hierbij was de vermaarde Deventer oudheidkundige Gijsbert Cuper, die via zijn omvangrijke kring van correspondenten en het leveren van bijdragen aan wetenschappelijke tijdschriften de republiek der letteren van Witsens vorderingen op de hoogte hield. Andersom bezorgde hij zijn collega's als gepassioneerd 'liefhebber van wetenschap' introductiebrieven om toegang tot de burgemeester te krijgen, een gang die door velen werd begeerd, aangezien alleen hij met zijn hoge positie en zijn liefde voor de studie bereid en in staat was hen aan bronnen te helpen die normaal gesproken onbereikbaar waren. Ook was Witsen zelf actief bij de republiek der letteren betrokken, zo blijkt uit de vele dankbetuigingen en dedicaties in boeken. Niet alleen zagen talloze geschriften door zijn kennis en invloed het licht, maar ook was hij auteurs behulpzaam bij het krijgen van werk en het verkrijgen van poorterschap, hielp hij hen buiten de lange arm van justitie te houden, en kwam door zijn bemiddeling bijvoorbeeld ook de eerst uitgevoerde Georgische letterdruk tot stand. De talloze woordenlijsten en vertalingen van het onzevader die hij in zijn tweede boek over Tartarije publiceerde, hebben tot in onze tijd voor taalwetenschappers een belangrijke bron voor historisch vergelijkend taalonderzoek gevormd.

Nicolaes Witsen was een mecenas en patroon voor ieder die de wetenschap en het christelijk geloof vooruithielp. Zijn huis was, zoals een predikant na zijn dood schreef, een 'Versamelpplaats van bereisde, geleerde, en nieuwsgierige In- en Uytlanders: gelijk het sijnen Persoon maakte tot een gemeen Vraagbaken in Nederland'. Als lijfspreuk had hij 'Labor omnia vincit' (Werk overwint alles), en er was niemand, zo werd beweerd, die hem ooit maar een moment niets had zien doen.²

Zijn drukke bestuurswerkzaamheden verhinderden evenwel dat hij zich

met volle toewijding aan de bevindingen van zijn onderzoeksactiviteiten kon overgeven. Met name de politieke tegenwind die hij na de dood van zijn invloedrijke neef en collega Johannes Hudde in 1704 in de regering moest ervaren, maakte hem erg terneergeslagen, met als gevolg dat ook zijn levenswerk daaronder te lijden kreeg. Na 1706 was hij uitgerangeerd. Na vijftig jaar tot de leidende burgemeesters te hebben behoord moest hij zijn tijd nu verder als thesaurier (schatmeester) in de rekenkamer doorbrengen – een situatie die hij nooit heeft kunnen aanvaarden. Gezien het stelsel van nepotisme in die dagen had zijn nieuwe status ook ingrijpende gevolgen voor het veldonderzoek. Want omdat hij als nominaal burgemeester geen krediet meer bezat, ontbrak hem ook de nodige invloed binnen de VOC. Toch bleef hij zich nuttig maken voor ‘het gemenebest’, zoals hij de samenleving noemde. Als ‘commissaris van de pilotage’ – een functie die de bevordering en handhaving van de veiligheid van de vaarroutes door de Zuiderzee voorstond – was hij nog op hoge leeftijd met het afpeilen van de zandbanken in de Zuiderzee en rond Texel bezig om de scheepvaart betere paskaarten te kunnen bezorgen.

Nicolaes Witsen en de geschiedschrijving

In het Amsterdamse stadsbeeld herinneren een kade en een erop uitkomend stukje straat nog aan deze bijzondere regent. Maar wie met veel opmerkzaamheid verder door de stad speurt, zal ook andere gedenktekens met Witsens naam erop vinden, en dan speciaal onder bruggen en op en in gebouwen in de buurt van het IJ. Zie het pand aan de Oudebrugsteeg met het opschrift ‘De cost gaet voor de baet uyt’. Daarop werd in 1911 als hoeksteen zijn portret aangebracht met de loftitel ‘Mercator Sapiens’. Zijn stenen beeltenis vind je ook op het voormalig Scheepvaarthuis aan de Prins Hendrikkade, terwijl marmeren gedenkstenen kunnen worden aangetroffen in de muur onder de brug van het Damrak en de Prins Hendrikkade hoek Binnenkant. Buiten de stad wijst een grote witmarmeren steen in het arsenaal te Naarden er nog op dat hij en Cornelis Tromp hiervan de oprichters waren, net zoals de plaquettes aan de voet van de vuurtorens in Enkhuizen, Marken, Durgerdam en Venhuizen.

In de geschiedschrijving ontbrak het tot halverwege de negentiende eeuw aan enige belangstelling voor Witsens onderzoeksinspanningen. Weliswaar had omstreeks 1785 een papieropkoper uitverkoop gehouden van de oplagerestanten van Witsens in druk gebrachte werk, ter gelegenheid waarvan hij het boek van Tartarije nog eens van een actuele inleiding en een hoop fraaie prenten uit Witsens nalatenschap had verrijkt. Maar veel belangstelling lijkt er niet voor te zijn opgebracht. De tijd was er niet meer naar. Nederland verkeerde als handelsnatie in een crisis, en voor land- en volkenkundig onderzoek was al lang het punt van verzadiging bereikt.

Het was de Amsterdamse stadsarchivaris Jacobus Scheltema die in het eerste kwart van de negentiende eeuw het onderzoek naar Witsens verrichtingen

als *staatsman* in gang zette. Op zoek naar de correspondentie tussen de burgemeester en de tsaar voor zijn opus *Rusland en de Nederlanden* (1817-1819) kwam deze tot de ontdekking dat al Witsens geschriften waren vernietigd, hoewel hiervan ‘tot voor weinige jaren nog eene groote voorraad in drie kisten bewaard was’.³ Om het gewicht van dit bericht beter door te laten dringen is het het best dit in zijn eigen woorden te citeren, ook omdat Scheltema ons met zijn vage formulering over de oorzaak ervan flink in de kou laat staan:

Gissende dat de handschriften van dezen beroemde landgenoot, en de brieven aan hem geschreven, misschien ergens konden schuilen, hebben wij eene eenigzins ontwikkelde uitnoodiging in de dagbladen gedaan tot opsporing, en ons aanbevolen om met het gebruik te worden begunstigd. Wij erlangden weldra het bericht, dat er drie kisten met papieren uit de nalatenschap van denzelfden zouden aanwezig zijn; de eigenaar bewees ons de meeste heuschheid door een gunstig aanbod, dan men gisse onze aan-doening toen wij vernamen, dat alles door gebrek aan zorg bij de laatste bewaarders, was verloren geraakt.⁴

‘Gebrek aan zorg’. Wat gebeurt er met drie kisten opgeslagen in een schuur, kelder of zolder, waarbij de gehele inhoud door ‘gebrek aan zorg’ verloren kan gaan? Scheltema geeft er uit tact geen antwoord op, net zomin als op de vraag hoe groot die kisten waren en of dit verlies in Amsterdam of elders plaatsvond. Maar wel was de toestand kennelijk zo hopeloos dat er niets meer van is bewaard. Witsen had heel veel handschriften nagelaten, alleen al van zijn persoonlijke archief minstens dertig dossierbanden vol. Op enkele stukken na is hier alles van verdwenen. Hetzelfde lot hebben zijn privé- en wetenschappelijke correspondentie ondergaan, zijn aantekeningen en al die van over de hele wereld naar hem toe gestuurde tekeningen, observaties en rapporten. De familie heeft daarentegen wel voor het behoud van zijn uit 1682 daterende prestigieuze ‘Geslagtregisters’ gezorgd, een alleen al qua afmetingen indrukwekkend boek, waarin de deftige stambomen en wapens van verwanten uitgetekend staan. De historicus J.T. Bodel Nijenhuis schrijft in het begin van zijn artikel ‘Verspreide bijzonderheden over Mr. Nicolaes Cornz. Witsen, Burgemeester van Amsterdam’ (1856) bij wijze van excuus, dat er door ‘het stelsel van geheimhouding, in de vorige eeuw zo sterk in zwang, [...] zeer veel ongeraadpleegd’ bleef.⁵ Als de auteur daarmee op Witsens stukken als staatsman doelt, wordt zijn opmerking evenwel gelogenstraft door de geschiedschrijver Jan Wagenaar, die voor zijn *Vaderlandsche Historie* (1749-1759) immers nog uitvoerig van deze papieren gebruik heeft gemaakt. Wanneer men de lijst van verloren gegane dossiers beziet (want die bleef – in kopie – gelukkig wel bewaard) en men zich realiseert hoeveel het er Witsen aan gelegen was zich voor het nageslacht te verantwoorden, dan heet het al opmerkelijk hoe de familie met zijn spullen is omgegaan. Maar voor wetenschapshistorici en antropologen is het verlies van deze schat aan gegevens

werkelijk dramatisch. Als deze bewaard was gebleven dan zou de geschiedenis van Witsens wereldwijde onderzoek beslist al jaren terug zijn geschreven.

Bodel Nijenhuis, zelf een groot 'papier'-verzamelaar, was tegelijk degene die met zijn artikel de bouwstenen voor een toekomstige levensbeschrijving hoopte aan te leveren. Bovendien legde hij als eerste de nadruk op Witsens geleerde kant. Toch lag na zijn inventarisatie de belangstelling voor Witsens onderzoeksactiviteiten opnieuw tientallen jaren stil. De toenmalige historici zochten de prioriteit liever in de registratie van zijn functioneren als regent.

Na diverse vergeefse oproepen tijdens voordrachten in geleerdensociëteiten als Felix Meritis, de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde en het Teylers Genootschap, alsmede in bladen als *De Navorscher* om aan de omissie van een lofrede dan wel biografie te voldoen, volgde ten slotte in 1882 van de hand van J.F. Gebhard de eerste echte monografie onder de titel *Het leven van Mr. Nicolaas Cornelisz. Witsen (1641-1717)*. De auteur werd hiervoor meteen met een gouden medaille bekroond. Maar hoewel Witsens wetenschappelijke activiteiten hierin niet vergeten zijn – in een bijlage geeft Gebhard bijna alle brieven uit die Witsen gedurende 33 jaar schreef aan de Deventer geleerde burgemeester Gijsbert Cuper – ligt de nadruk in hoofdzaak toch op Nicolaes Witsens betekenis voor stad en staat, laverend tussen zijn burgemeesterschappen van Amsterdam, zijn hoedanigheden als gedeputeerde voor de Staten-Generaal, als gedeputeerde te velde, als ambassadeur te Londen, enzovoorts. Daarmee heeft hij een aangenaam en nuttig boek nagelaten dat de regent in de context van zijn tijd plaatst, al moet het door zijn benaderingswijze en de nog niet beschikbare bronnen inmiddels wel als verouderd worden aangemerkt. Voor de huidige historicus ligt zijn verdienste er daarom vooral ook in dat hij met de publicatie van de brieven een ruimer publiek toegang tot Witsens activiteiten als onderzoeker heeft bezorgd.

Los hiervan begonnen nadien toch ook artikelen te verschijnen die aan vraagstukken rond zijn nautische en geografische werk waren gewijd. Vanaf de twintigste eeuw kwam de belangstelling daadwerkelijk op gang, aanvankelijk vooral ten behoeve van het boek *Scheepsbouw*, maar sinds de jaren dertig groeide ook de interesse in zijn aan de beschrijving van de aarde gelieerde studies gestaag. Tegenwoordig is het juist het laatstgenoemd werk dat stevig in het zonnetje staat. Al met al kunnen er tot op heden ruim zestig bijdragen worden geteld, variërend van krantenartikeltes tot specialistische deelonderzoeken over Witsens politieke en wetenschappelijke activiteiten.

Maar ondanks de intussen gestaag toenemende groei aan publicaties vormen Witsen en zijn werk voor de meeste mensen nog steeds een blinde vlek in hun historische kennis. Volgt er enige herkenning dan is de reactie in Amsterdam meestal: 'Ah, van de Nicolaas Witsenkade', of hij wordt verward met de 'Tachtiger' kunstenaar Willem Witsen, die inderdaad een verre naneef van hem was. Daar was de exclusiviteit van zijn werk medeschuldig aan, hoewel met reprints gestaag aan het wereldkundig maken van Witsens cartografische en letterkundige verrichtingen wordt gewerkt. Voor een klein publiek zijn nu

zijn kaart in herdruk verschenen (in 1897 door Frederik Muller), het verslag van Nicolaes Witsens *Moscovische Reyse* in drie delen (1966, Linschoten-Vereeniging), waarvan sinds 1996 tevens een Russische vertaling bestaat, en een integrale herdruk van de twee edities van het boek *Aeloude en Hedendaegsche Scheepsbouw en Bestier* (door Canaletto en Uitgeverij Graphic, respectievelijk uitgegeven in 1979 en 1970). Een geannoteerde Russisch-Nederlandse editie van *Noord en Oost Tartarije* door de Universiteit van Amsterdam, gebaseerd op de 3e uitgave van 1785 (door Matthijs Schalekamp), is onderweg. Daarmee is men met de heruitgave van zijn werken nu vrijwel rond.

Bij al deze herdrukken boekte die van Witsens *Scheepsbouw en Bestier* tot op heden het meeste succes, wat met de ruime belangstelling die in Nederland nog steeds bij liefhebbers voor de historische scheepsbouw heerst, niet verbazen zal. Zo vormde het boek de belangrijkste bron voor de reconstructie van het in 1628 voor de westkust van Australië vergane VOC-schip Batavia. Dit was in 1980 als werklozenproject voor jongeren in Lelystad bedacht door scheepsbouwer Willem Vos; negen jaar later lag het in Sydney voor de Australiërs te kijk. Momenteel trekt het talrijke bezoekers in Lelystad. Verder maakte de modellenrestaurateur van het Rijksmuseum Ab Hoving op grond van *Scheepsbouw en Bestier* een reconstructiemodel van een pinas, een veelvoorkomend type koopvaardijship in die dagen. Zijn bevindingen publiceerde hij in de gedegen studie *Nicolaes Witsens Scheepsbouw-kunst Open gestelt* (1994), waarvan de Engelse vertaling dit jaar verschijnt. Daarmee kunnen we vaststellen dat onder historisch geïnteresseerde scheepvaartkundigen Witsen zijn erkenning inmiddels wel heeft verkregen. Maar na de Russische vertaling van het boek over Tartarije hoeven we er niet aan te twijfelen dat van de kant van Russische specialisten ook nog veel interessante studies kunnen worden verwacht.

Dit boek

Ondertussen ontbrak nog steeds een samenhangende studie over Nicolaes Witsens wetenschappelijke activiteiten als geheel. Dit boek, dat een bewerking is van mijn dissertatie *Mercator Sapiens* uit 2008, wil hieraan tegemoetkomen door zich te concentreren op twee hoofdlijnen: (1) inzicht krijgen in het functioneren van Nicolaes Witsen als onderzoeker, en (2) antwoord vinden op de vraag wat Witsen met dit onderzoek en zijn in druk gebrachte werken heeft beoogd. Hierbij is het accent vooral op zijn geografische navorsingen komen te liggen; behalve met beschikbaarheid van materiaal had dit met persoonlijke voorkeur te maken, terwijl ook de tekst binnen aanvaardbare proporties moest worden gehouden.

Volgend op Witsens levensbeschrijving in de eerste twee hoofdstukken is in de uitwerking de voorkeur gegeven aan een thematische aanpak. Niet alleen vraagt het onderwerp om deze benaderingswijze, maar ook het feit dat Witsens persoonlijke archief vrijwel geheel is vernietigd en dat zijn functioneren als

bestuurder nauw in betrekking stond met zijn verrichtingen als onderzoeker, hebben mij hiertoe doen beslissen. Bovendien heb ik ervoor gekozen mijn artikelen over Witsens handel en wandel in de republiek der letteren, verschenen in het Nijmeegse tijdschrift *Lias*, in aangepaste vorm eveneens in dit boek op te nemen, hetgeen de structuur mede heeft bepaald.

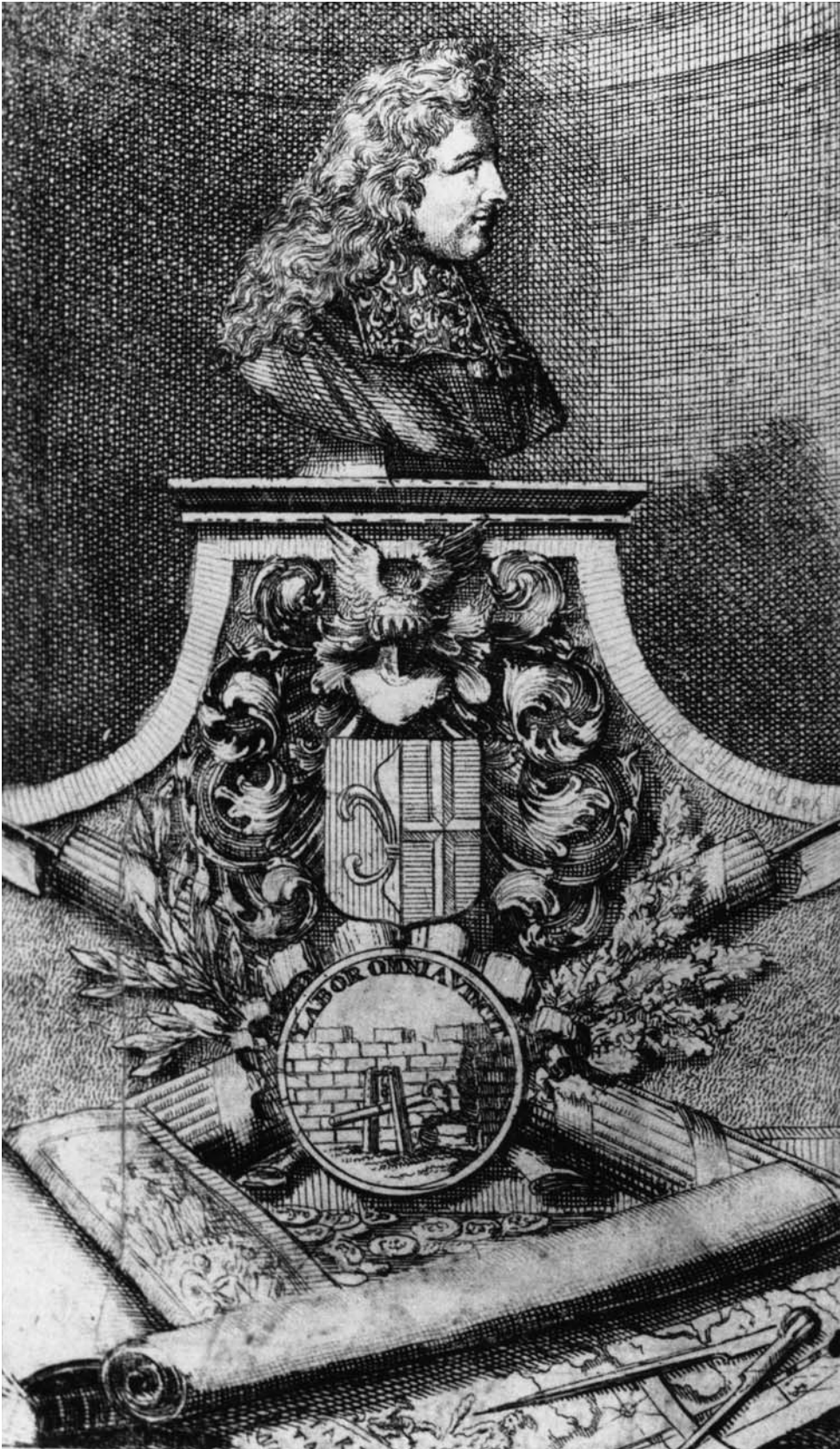
Woord van dank

Tot slot past een woord van dank. In de eerste plaats aan mijn lieve vriend Ferry André de la Porte, die dit hele project, hoe lang het ook heeft geduurd, heeft gestimuleerd, gesteund en gefinancierd en bovendien voor de fotografie van de illustraties heeft gezorgd.

Veel dank ben ik ook verschuldigd aan Hans Scholten en Erica Bas-Scholten voor hun onbaatzuchtige hulp bij het vertalen van relevante teksten uit het Latijn, alsook aan Liny van Paassen, Roelof van Gelder, Lodewijk Wagenaar, Florence Pieters en Jan van der Waals (†) voor de kritische wijze waarop zij de eerste versie van dit boek of delen daaruit hebben doorgelezen.

Daarnaast ben ik de medewerkers van de Afdeling Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam, in het bijzonder Jan Werner, Jos Biemans, Bram Schuytvlot (†) en Lucas Laceulle, erkentelijk voor de manier waarop zij mij steeds ter zijde hebben gestaan. Met veel plezier heb ik jarenlang op hun afdeling doorbracht. Diederick Wildeman, conservator van het Nederlands Scheepvaartmuseum Amsterdam, ben ik speciaal verplicht voor zijn hulp bij het onderzoek naar de varianten in de exemplaren van Witsens *Scheepsbouw en Bestier* en Remmelt Daalder, zijn collega, voor kwesties rond boeken over scheepszaken.

Willem Morelis komt met zijn vormgeving ten slotte de lof toe dat hij al dit werk ook nog eens tot een mooi ogend boek heeft kunnen omtoveren.

De wijze koopman

Leven

Borstbeeld van Witsen op console met zijn wapen, de attributen van zijn burgemeesterschap en zijn wetenschappelijke liefhebberijen, alsmede de stormram met strijdkreet 'Werk overwint alles'. (Gravure door A. Schoonebeek, 1694.)

Cornelis Witsen als kapitein op het schilderij *De schuttersmaaltijd* van Bartolomeus van der Helst (1648), hand in hand met luitenant Johan Oetgens van Waveren. In zijn andere hand houdt hij de zilveren drinkhoorn van het Voetboogschuttersgilde. (Detail.)